

epitetom poput "najugodniji plemeniti grad Dalmacije, koji se u prošlosti nazivao Epidaur" (I, 25). Tu su i otoci Koločep, Lopud, Šipan i Mljet. Govori o čudesima koja se nalaze u blizini Dubrovnika (podzemna spilja u Popovu polju iz koje i ljeti dolazi hladan zrak, "hladniji nego za zime u Italiji", I, 48), zatim o lađama tipa bark, kojih ima u Dubrovniku (II, 13) itd. S neskrivenim simpatijama govori o cijeloj istočnoj obali Jadrana, što svjedoči o njegovoj privrženosti domovini iz koje potječe.

Pitanja koja se otvaraju objavljivanjem Kotruljevićeva spisa "O plovidbi".

Knjigu Benedikt Kotruljević posvećuje mletačkom duždu i Senatu. Iz toga se nužno nameću dva pitanja: zašto to čini dužnosnik aragonskog dvora (na kojem je bio i za Alfonsa I., 1442/58, i za njegovog nasljednika kralja Ferrantea, 1458/94)? Piše li to u vrijeme kada je pao u nemilost na tom dvoru? Ili se pak radi o diplomatskom potezu (nakon sklopljenog mira u Lodiju iz 1454. godine) kojim se pokušalo uspostaviti mirniju atmosferu među zaraćenim talijanskim stranama? Ali i takvo objašnjenje teško je prihvatiti *a priori*, budući da uz posvetu vlastima Venecije imamo i iznimne pohvale Đenovljanima, s kojima i Napulj i Venecija ratuju nastavljajući stoljetnu borbu za levantska mediteranska tržišta? Sve dok se iz talijanskih arhiva ne izvuku detaljniji podaci o životu Benedikta Kotruljevića, to će ostati područje nagađanja.

Iz ovog prikaza jasno je da je objavljivanjem Kotruljevićeva djela ekonomska znanost dobila dragocjeni uvid u lik i aktivnost tog velikana naše ekonomske misli i humanizma. Za nadati se da će se uskoro prirediti i kritičko izdanje tog djela u hrvatskom prijevodu, što bi osiguralo širu percepciju tog iznimnog djela nego što je to slučaj s ovim izdanjem.

Vladimir Stipetić

Ignacij Voje, *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2003, 367 str.

Kao što je trgovina sinonim za gospodarsku opstojnost starog Dubrovnika, tako je gradski arhiv postao ishodištem svih napora povjesničara da što dublje proniknu u njezine tajne. Proveo li istraživač gotovo pedeset godina na tom mukotrpnom poslu, razumljivo je da će plod njegova rada biti ne samo zaokružena i znanstveno izvedena hipoteza, već i svojevrsan priručnik o dubrovačkom arhivskom gradivu, njegovim značajkama i tvorcima. Upravo to nudi nam ovom knjigom dr Ignacij Voje, nekadašnji predstojnik katedre za povijest južnoslovenskih naroda do kraja 18. stoljeća i umirovljeni profesor Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani. Prvenstveno zaokupljen pitanjem razvitka dubrovačke kreditne trgovine, autor je slijedio njezinu nit kroz arhivski fond *Debita Notariae* odnosno Knjiga zadužnica, istraživši ga cjelovito u razdoblju od vremena nastanka fonda, 1282. godine, pa do početka Novog doba, 1500. Tu je pronašao dokaze za zaključak kako je upravo u 15. stoljeću Dubrovnik doživio puni politički i gospodarski procvat, a ta je misao bila predmetom historiografskih rasprava i drugih autora. Temeljno dvojstvo koje obilježava ovo djelo, posvećujući jednaku pažnju istraživanju početaka kreditne trgovine i formiranju arhivskih fondova kao izvora za taj rad, nudi zainteresiranom čitatelju priliku za kritički pregled kako su se obje ustanove razvijale oviseći jedna o drugoj.

Autor slijedi ovaj poredbeni pristup kroz galeriju likova notara i trgovaca iz istraživačkog razdoblja kojim se bavi. Upozorivši na Tomasina de Savere kao začetnika arhivskog fonda *Debita Notariae*, upozna je nas s njegovim nasljednicima do konca 14. stoljeća koji su većinom dosljedno primjenjivali notarske formule nastale još u prvoj polovici 13. stoljeća zaslugom notara Paskala. Diplomatička analiza dubrovačkih isprava govori o sažetosti kao glavnoj značajki u odnosu na notarske isprave iz Italije, Dalmacije i Kotora. Uočen je i utjecaj bizantskog

pravnog izričaja koji se ogleda u prevladavanju subjektivne dispozicije pri sastavljanju isprava, za razliku od objektivne dispozicije karakteristične za dokumente sastavljene u Italiji, odakle je postupno prodirala u gradove na istočnoj obali Jadrana, s iznimkom Dubrovnika. Prijelaz s prikaza diplomatskog sastava dubrovačkih zadužnica na analizu njihova sadržaja, uz tek kratki paleografski osvrt, doima se posve prirodno. Ističući važnost poslovnih knjiga koje su trgovci vodili, autor uz nezaobilazno ime Benedikta Kotruljevića, tako značajnog za dvostruko knjigovodstvo, navodi po arhivskom gradivu i brojne slabije poznate trgovce čija su postignuća također pridonijela razvitku poslovnog duha u gradu. Problem robne razmjene, izazvane nedostatkom novčanih sredstava, predstavlja povod za istraživanje kako su u srednjovjekovnom Dubrovniku dodjeljivani krediti. Razmotrivši sudjelovanje jamaca i upotrebu zaloga kao jamstva za povrat duga, autora osobito zanimaju uvjeti pod kojima su dužnici izmirivali kreditore. Priložena tablica (str. 65) pregledno svjedoči o rokovima i ratama kako su dugovi otplaćivani, a osobito je zanimljivo da je od sredine 15. stoljeća vrlo česta odredba iz kreditorskih ugovora prema kojoj se ne propisuje točan rok kada će dužnik platiti dug, već je on to obvezan onda kad isplata bude kreditoru po volji. Mjениčno poslovanje rano je uzelo maha u Dubrovniku i osobito je često u 15. stoljeću, ali primjenjivalo se samo u poslovnim vezama sa stranim krajevima; u domaćem platnom prometu nije ga bilo.

Postupno grananje poslovnih odnosa autor prati u dva pravca, i to s obzirom na intervencije gradske komune i s obzirom na vanjske kontakte. Utjecaj gradskih vlasti na razvitak pogodne klime za razvitak gospodarstva je znatan, polazeći već od činjenice da su svi notari bili u javnoj službi i upravo je njihova savjesnost podigla temelje pravnog uređenju trgovine. Tome ide u prilog i naredba po kojoj je svaka transakcija vrijednosti od deset perpera navise morala biti zvanično zabilježena. Problemi nemarnih dužnika koji su kasnili s otplatom duga rješavani su sudskim putem, a usprkos crkvenom protivljenju iz prakse ipak nije izlazio običaj naplate

kamata. Među različitim strategijama kojima su kreditori pribjegavali kako bi ubrali kamate na posuđena sredstva, a pritom izbjegli crkvenu i javnu osudu zbog lihve, autor upozorava na običaj da se u tekstu zadužnice prikaže da je posuđena veća svote od one koju je dužnik zapravo dobio, a svakako vrijedi spomena i relativno čest slučaj kad su bogati trgovci u oporukama radi čiste savjesti svojim nekadašnjim dužnicima vraćali sredstva utjerana lihvom, ili su pak obilato darivali crkvu. Pored formalne brige da se svi poslovi provode zakonito, autor zapaža i da su gradske vlasti u značajnim prilikama izravno utjecale na gospodarstvo. To ilustrira primjerom suzbijanja akcije braće Džore i Matka Bokšića koji su zahvaljujući Džorinom visokom ugledu na bosanskom dvoru i položaju protovestijara, svojevrsnom ekvivalentu ministra financija, pokušali krajem 14. stoljeća monopolizirati izvoz bosanskog olova u Italiju, pri čemu bi ostali dubrovački trgovci teško stradali. Nadalje, poznato je i vladino zalaganje uz niz poticajnih mjera da u Dubrovniku zaživi manufaktura sukna, što je zajedno s proizvodnjom soli u prvim desetljećima 15. stoljeća dovelo do toga da je dubrovačka trgovina izgubila dominantno posrednički značaj i veliku je ulogu počela u njoj igrati domaća proizvodnja.

Uzroke za propast dubrovačkih manufaktura sukna početkom druge polovice 15. stoljeća autor ne nalazi u tradicionalnom tumačenju kroz posljedice osmanlijskog pritiska, ističući da su porušene radionice na Pilama bile brzo obnovljene, već upozorava na političku krizu u Kataloniji odakle je Dubrovnik uvezio kvalitetnu vunu. Trgovci su našli privremeno rješenje uvozeći vunu iz južne Italije, ali konačni udarac nastupio je početkom 16. stoljeća iz dva razloga: zbog pojave snažne konkurencije iz Engleske i Flandrije i zbog povlačenja domaćeg kapitala iz proizvodnje, budući da se ulagalo samo u trgovinu.

Jasno je da je vanjska trgovina za probitak grada bila mnogo važnija od unutarnje, pa navedeni primjeri svjedoče kako je i nad njom gradska vlast pokušavala zadržati dio nadzora. To se u svakodnevici ogledalo i kroz položaj prokuratora ili zastupnika, koji su imali važnu

ulogu na sudskim sporovima u gradu, ali su također bili značajni u svojstvu predstavnika trgovaca u inostranstvu. Rad brojnih trgovačkih društava nesumnjivo je olakšavao pristup stranim tržištima, pri čemu je temelj dubrovačke trgovine ležao na razmjeni sa zemljama balkanskog zaleđa, prvenstveno s Bosnom i Srbijom. Autor upozorava da se tek od smrti srpskog cara Dušana 1355. godine Dubrovnik sve više okreće pomorskoj trgovini, budući da su uhodane kopnene veze postale preopasne i Srbija je bila rizično mjesto za trgovinu. Ta bi promjena možda došla još više do izražaja da se posvetilo nešto više pozornosti istraživanju pomorstva i vlasništvu nad brodovima, što se usput spominje tek u drugom dijelu knjige, i to u vezi s odnosima Dubrovčana s Dalmacijom.

Razmatrajući doista bogatu literaturu i brojne objavljene važne radove o gospodarskoj prošlosti ovoga grada, autor daje vrijedan doprinos pišući o vezama Dubrovčana s Istrom, slovenskim zemljama i Trstom. Svako od tih pitanja je specifično i traži zaseban pristup unatoč geografskoj bliskosti. Tako, primjerice, glavni razlog za dolazak dalmatinskih trgovaca u Dubrovnik vidi u njihovim naporima da izbjegnu mletačku blokadu i pokušaju ostvariti veću zaradu u samostalnoj trgovini s Bosnom, ističući pritom da treba još istražiti trgovačke veze Dubrovčana s Dalmacijom i Hrvatskim primorjem, osobito Senjom, u 15. stoljeću. Slično je i s pitanjem dubrovačkih dodira s talijanskom pokrajinom Marche, s gradovima poput Ancone i Pesara, što za razliku od odnosa s južnom Italijom i Sicilijom također predstavlja pitanje koje bi u budućnosti trebalo dodatno privući interes povjesničara, tim više što je tradicija međusobnih veza vrlo dugotrajna.

S druge strane, slovenske zemlje postaju značajne za Dubrovčane tek u vrijeme kontinuiranih osmanlijskih prodora i osvajanja od druge polovice 15. i početka 16. stoljeća, kad je trebalo potražiti sigurnije putove prema Ugarskoj od dotadašnjih. Vještina kojom su dubrovački trgovci branili svoja prava ilustrirana je primjerom s početka 16. stoljeća kad je habsburški vladar, car Maksimilijan, istupio protiv prava

slovenskih gradova i izuzeo Dubrovčane od odredbe da moraju pohraniti robu u ljubljanskim skladištima punih šest tjedana. Pitanje Trsta uz kratkotrajnu epizodu dubrovačkog odmetnika Miha Bučinića koji je napadao i plijenio brodove Republike Sv. Vlaha tridesetih godina 16. stoljeća stječe pravi značaj tek početkom 18. stoljeća, kad je zalaganjem cara Karla VI. Jadransko more proglašeno otvorenim za trgovački promet, čime je skršen mletački monopol, a Trst postao privlačnim odredištem i dubrovačkih brodova.

Ipak, stječe se dojam da je kratki prikaz tršćanske epizode dubrovačke gospodarske povijesti ovdje uvršten samo zato da se ne naruši geografska povezanost sa slovenskim zemljama, budući da prikaz događaja iz 18. stoljeća predstavlja veliko odstupanje u odnosu na razdoblje kojim se autor bavi, do početka 16. stoljeća. O autorovom razumijevanju geografskih veza svjedoče i zapažanja kako balkansko područje s Dubrovnikom i talijanske jadranske pokrajine čine jedinstven ekonomski prostor, međusobno se nadopunjavajući, dok su osmanlijska osvajanja olakšala dubrovačku kopnenu trgovinu utoliko što su stvoreni jedinstveno tržište i carinski sustav, za razliku od ranije gospodarsko-političke razmrvljenosti i feudalnog partikularizma koji je znao ometati gradske gospodarske interese. Analiza ozbiljnije, ali kratke krize u razvitku dubrovačke kreditne trgovine u drugoj polovici 15. stoljeća zasniva se na mikro-procesima poput rata s hercegom Stjepanom Vukčićem Kosačom od 1451. do 1453. godine, pada Bosne 1463., epidemije kuge koja je bjesnila od 1463. do 1468., uvođenja novih osmanlijskih carinskih propisa 1480. godine i zatim ponovnog izbijanja kuge u gradu od 1481. do 1483. Svi su ti mikro-procesi ostavili značajne posljedice na razvitak kreditne trgovine u politički vrlo burnom razdoblju.

Autor je odao priznanje i klasičnom istraživačkom pristupu gospodarskoj povijesti ocijenivši intenzitet dubrovačke trgovine i na temelju količine metala koju su izvozili iz bosanskih i srpskih rudnika, prvenstveno olova, srebra i njihovih derivata, pri čemu se dotakao i stare

rasprave između povjesničara i geologa koji su svojim podacima nastojali oboriti proračune povjesničara o količini proizvedene rude. Odbacivši nastojanja geologa i prikazavši stajališta povjesničara o tom pitanju, autor je pokazao i suvremenu argumentaciju pri tretiranju tog zanimljivog problema koji zahtijeva interdisciplinarno mišljenje. Primjereno je zatvorio krug problema kojima se bavi portretiranjem odabranih likova trgovaca, domaćih i stranih, koji su djelovali u gradu u promatranom razdoblju. Nastojeci da u jednakoj mjeri budu zastupljeni jedni i drugi, nastojao je uravnotežiti ih i po zanimljivosti, suprotstavljajući lik velikog pjesnika i humanista Ilije Crijevića bezbrižnom kockaru, ali ujedno vrlo vještom trgovcu i lihvaru Mihu Nikolinom Martinussiju iz druge polovice 14. stoljeća, čija sačuvana bilježnica predstavlja pravo blago dragocjenih podataka o poslovnim odnosima i osobnim sklonostima. Svoje zasluženno mjesto dobili su i Slovenci u Dubrovniku 15. stoljeća, među kojima je najznačajniji bio orguljaš Francisco de Pavonibus, nadbiskupov kancelar i prvi poznati slovenski glazbenik.

Budući da je pred svako poglavlje knjige autor nastojao što podrobnije prikazati ranija stajališta iz objavljene literature, ne čudi što je na kraju odlučio napisati opširnije prikaze stvaralaštva četiriju slovenskih istraživača koji su znatan dio svog rada posvetili Dubrovniku. Među njima nalazimo filologa Frana Miklošiča, arhivista Karla Kovača te povjesničare Gregora Čremošnika i samoga Ignacija Voju, koji je ponukan upravo Čremošnikovim savjetom izabrao dubrovačku povijest za polje znanstvenog rada.

Zrelo promišljeno i temeljito napisano djelo, nastalo na temelju studijskog arhivskog istraživanja i desetljeća znanstveno-pedagoške aktivnosti, knjiga *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku* zaslužuje pohvalu ne samo zbog uobičajene želje da saznamo kako nas drugi vide, već i zato što gospodarska povijest predstavlja jednu od najvažnijih grana visokog stabla dubrovačke prošlosti. Ovaj suvremeni pristup tematici koja je već bila predmetom tolikih studija nesumnjivo je osvježenje. Prilika da se kasnije temeljitije istraže i odnosi

u pomorskoj trgovini, što je autor ovdje dotaknuo tek usputno, kao i potreba da se bolje razrade veze s ugarsko-hrvatskim vladarom kao dubrovačkim suverenom od sredine 14. stoljeća do 1526. godine predstavljaju izazov za nove istraživače ove teme. U svakom slučaju, djelo prof. Voje nudi im nezaobilazni prvi korak.

Relja Seferović

Ivan Luka Garanjin, *Reforma Dalmacije: ekonomsko-politička razmišljanja* (prijevod: Katarina Hraste i Josip Posedel; priredila Danica Božić-Bužančić). Zagreb: Dom i svijet, Zagreb i Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Biblioteka "Hrvatska ekonomska misao", 2004., 167 str.

Odvjeci obitelji Garanjin (Garagnin), zavičajnog podrijetla iz Italije, imali su iznimno zapaženu ulogu u brojnim sastavnicama političkog, društvenog, gospodarskog, kulturnog i crkvenog života Dalmacije u 18. i 19. stoljeću. Trgovci, posjednici i brodovlasnici, življenjem poglavito vezani uz Split i Trogir, Garanjini su se ubrajali među najbogatije dalmatinske poduzetnike, a svoj su vrhunac uspona i moći postigli u doba francuske uprave u Dalmaciji. Uz nadbiskupa-metropolita Ivana Luku Garanjina (1722-1783), najznamenitiji su odvjeci obitelji njegovi nećaci - političar i fiziokrat Dominik (1761-1848) i njegov brat Ivan Luka Garanjin mladi (1764-1841), zasigurno jedan od najznamenitijih gospodarstvenika i promicatelja fiziokratskog nauka u Dalmaciji koncem 18. i tijekom četrdesetih godina 19. stoljeća. Frankofil i mason, osoba iznimno svestranih kulturnih i znanstvenih interesa, Ivan Luka bio je i prvi imenovani (od austrijske vlade 1805. godine) konzervator u Dalmaciji, sakupljač antičkih umjetnina i drevnih knjiga i rukopisa. Njegovo je poglavito zanimanje bilo usmjereno na gospodarstvo. Prateći svjetska zbivanja, obiteljsku je knjižnicu obogatio najsuvremenijim stručnim djelima iz oblasti poljodjelstva, a na svojim je